ಅಘಟಿತ ಘಟನ – ಕಥಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಲ್ಲಿ ಜಿನಕೀರ್ತಿಕೃತ ಚಂಪಕ –ಶ್ರೇಷ್ಠಿ – ಕಥಾನಕಕ್ಕೆ ಸಮನಾಗಿ ಪತ್ರ ವಿಷಯದಿಂದ ನಾಯಕನ ಮೃತ್ಯುವಿನಿಂದ ಉಳಿದುಕೊಂಡ ಘಟನೆಯ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಇದರ ಜರ್ಮನ್ ಅನುವಾದವನ್ನು ಚಾರ್ಲೊಟ್ ಕ್ರೌಸೆ ಮಾಡಿದ್ದಾಳೆ. ಇದರ ಎರಡು ಪದ್ಯಾತ್ಮಕ ಸಂಸ್ಕರಣಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ ಆದರೆ ಯಾವ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃವಿನ ಹೆಸರು ಇಲ್ಲ. ರಚನಾ ಕಾಲವೂ ಅನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಬಹುಶಃ ೧೫ – ೧೬ ನೆಯ ಶತಮಾನದ ರಚನೆಯಾಗಿದೆ.

ಜಿನಕೀರ್ತಿಯು ರಚಿಸಿದ ಚಂಪಕ ಶ್ರೇಷ್ಠಿ ಕಥಾನಕ [೧೫ ನೆಯ ಶತಮಾನ] ಆಖ್ಯಾನವೂ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ತಕ್ಕ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಪತ್ರವು ದೊರೆಯುವುದರಿಂದ ಸೌಭಾಗ್ಯಶಾಲಿಯಾದ ಮೃತ್ಯುವಿನ ಮುಖದಿಂದ ಬದುಕಿ ಉಳಿಯುತ್ತಾನೆ. ಕಥೆಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹಲವು ಸುಂದರ ಉಪಕಥೆಗಳು ಇವೆ. ಈ ಕಥೆಯು ಮೇರುತುಂಗನ ಪ್ರಬಂಧ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಮತ್ತು ಅನ್ಯ ಕಥಾಕೋಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದರ ಸಂಪಾದನ ಹಾಗೂ ಪ್ರಕಾಶನಗಳು ಇಂಗ್ಲಿಷದಲ್ಲಿ ಹರ್ಟೆಲನಿಂದ ಆಗಿವೆ. ಜರ್ಮನ ಅನುವಾದವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ.

ಜಿನಕೀರ್ತಿಯ ಇದೇ ಪ್ರಕಾರದ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿಯು ಪಾಲ – ಗೋಪಾಲ ಕಥಾನಕವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪಾಲ ಮತ್ತು ಗೋಪಾಲ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಇಬ್ಬರು ಬಂಧುಗಳ ಪರ್ಯಟನ ಹಾಗೂ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರದ ಸಾಹಸಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಲೋಭನಗಳು ಇವುಗಳನ್ನು ಮೀರಿ, ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ರುಚಿಕಟ್ಟಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಾಣಿಕ್ಯಸುಂದರಕೃತ ಮಹಾಬಲ ಮಲಯ ಸುಂದರೀ ಕಥಾ [೧೫ ನೆಯ ಶತಮಾನ] ಸಂಸ್ಕೃತ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ಇದು ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳ ಭಂಡಾರವಾಗಿದೆ.

ಜಯವಿಜಯನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಮಾನವಿಜಯನು ರಚಿಸಿದ ಪಾಪಬುದ್ಧಿ – ಧರ್ಮ ಬುದ್ಧಿ – ಕಥಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು ಕಾಮಘಟ ಕಥೆಯೆಂದಿದೆ. ಈ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗದ್ಯಾತ್ಮಕ ಕಥೆಯನ್ನು ರಚಿಸಿದವನು ಹೀರವಿಜಯನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ ವಿಜಯ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿ ಆಗಿಹೋದಂತೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ ಇವನ ಕಾಲವು ೧೬–೧೭ ನೆಯ ಶತಮಾನವಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಅನುಮಾನಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಕಥಾನಾಯಕನ ಸಿದ್ಧರ್ಷಿಕೃತ ಉಪಮಿತಿಭವಪ್ರಪಂಚ ಕಥೆಗೆ ಅನುಸರಿಸಿ ಭಾವಾತ್ಮಕ ಹಾಗೂ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಕ್ರಮದಿಂದ ರಾಜ ಮತ್ತು ಮಂತ್ರಿಗಳಾಗಿದ್ದರು. ರಾಜನು ಧನ ಮತ್ತು ಐಶ್ವರ್ಯಗಳೇ ಸರ್ವಸ್ವವೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ಮಂತ್ರಿಯು ಧರ್ಮವೇ ಸರ್ವಸ್ವವೆನ್ನುವನು. ಕೊನೆಗೆ ಮುನಿಯು ಉಪದೇಶದಿಂದ ಅವನು

ಬೋಧೆಯನ್ನು ಪಡೆದು, ಪ್ರವ್ರಜಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಈ ಕಥಾನಕವು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಇದೇ ಲೇಖಕನ ಹಿರಿಯ ಕೃತಿಯಾದ ಧರ್ಮಪರೀಕ್ಷೆಯ ಒಂದು ಭಾಗ ಮಾತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಲೋಪರಯೋ ಸಂಪಾದಿಸಿದ್ದು ಇಟಾಲಿಯನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಇನ್ನು ಕೆಲವೊಂದು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬೇಕು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥ ಮೊದಲಾದ ಸ್ಥಾನಗಳ ಬಗ್ಗೆಯೂ ಮಹಾತ್ಮರುಗಳನ್ನು ಕುರಿತೂ ಕೆಲವು ಐತಿಹಾಸಿಕ ವೃತ್ತಾಂತಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಇವು ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ – ನಿರ್ಮಾಣದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಬಹಳ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ :–

ಧನೇಶ್ವರ ಸೂರಿಯು ರಚಿಸಿದ ಶತ್ರುಂಜಯ ಮಹಾತ್ಮ್ಯವು (೭–೮ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಸ್ವತಃ ಕರ್ತೃವೇ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಕಾರ ಸೌರಾಷ್ಟ್ರದ ರಾಜನಾದ ಶೀಲಾದಿತ್ಯನ ಅನುರೋಧದಿಂದ ವಲಭಿಯಲ್ಲಿ ರಚನೆಗೊಂಡಿತು. ಇದರಲ್ಲಿ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಸರ್ಗಗಳಿವೆ. ವೈದಿಕ ಪರಂಪರೆಯ ಪುರಾಣಗಳ ಶೈಲಿಯಿಂದ ಶತ್ರುಂಜಯ ಪರ್ವತದ ತೀರ್ಥ ಮಹಾತ್ಮ್ಯದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದೆ. ಲೋಕ – ವರ್ಣನೆಯ ತರುವಾಯ ತೀರ್ಥಂಕರ ಋಷಭದೇವ ಮತ್ತು ಅವನ ಪುತ್ರರಾದ ಭರತ ಬಾಹುಬಲಿಗಳು ಭರತನು ಇಲ್ಲಿ ಮಂದಿರಗಳನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಸಂಗತಿಗಳೂ ಬಂದಿವೆ. ೯ ನೆಯ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ರಾಮ ಕಥೆಯಿದೆ. ೧೦ – ೧೨ ನೆಯ ಸರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಂಡವ, ಕೃಷ್ಣ ಮತ್ತು ನೇಮಿನಾಥರ ಚರಿತ್ರೆಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಅದರಂತೆಯೇ ೧೪ ನೆಯದರಲ್ಲಿ ಪಾರ್ಶ್ವ ಮಹಾವೀರರ ಚರಿತ್ರೆಗಳು ಇವೆ. ಭೀಮಸೇನನಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಬಹಳಷ್ಟು ವೃತ್ತಾಂತವು ಮಹಾಭಾರತದಿಂದ ತೀರ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ ; ನವೀನವೂ ಆಗಿದೆ.

ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರ ಕೃತ ಪ್ರಭಾವಕ ಚರಿತ್ರದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨೭೭) ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಜನ ಜೈನಾಚಾರ್ಯರೂ ಹಾಗೂ ಕವಿಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಭದ್ರ, ಸಿದ್ಧರ್ಷಿ, ಬಪ್ಪಭಟ್ಟಿ, ಮಾನತುಂಗ, ಶಾಂತಿಸೂರಿ ಮತ್ತು ಹೇಮಚಂದ್ರರೂ ಸಮ್ಮಿಲಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಮಚಂದ್ರನ ಚರಿತವು ಪರಿಶಿಷ್ಟ ಪರ್ವಕ್ಕೆ ಪೂರಕ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಇದು ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಉಪಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಸಂಶೋಧನೆಯು ಸಹ ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನಸೂರಿಯಿಂದ ಆಗಿದೆ.

ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರನ ಪ್ರಭಾವಕ ಚರಿತ್ರೆಯ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಮೇರುತುಂಗನು ತನ್ನ ಪ್ರಬಂಧ ಚಿಂತಾಮಣಿಯನ್ನೂ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೦೬), ರಾಜಶೇಖರ ಪ್ರಬಂಧ ಕೋಶವನ್ನೂ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೪೬) ರಚಿಸಿದನು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗವು ಕಾಲ್ಪನಿಕವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಕೆಲವೊಂದು ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣ ಐತಿಹಾಸಿಕ

ಸಂಗತಿಗಳೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಅವು ಲೇಖಕರ ನಿಕಟಪೂರ್ವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದವುಗಳಾಗಿವೆ. ರಾಜಶೇಖರ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತು ನಾಲ್ಕು ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಚರಿತ್ರವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಇವರಲ್ಲಿ ರಾಜಾ ಶ್ರೀಹರ್ಷ ಮತ್ತು ಆಚಾರ್ಯ ಹೇಮಚಂದ್ರರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರ, ಮೇರುತುಂಗ ಮತ್ತು ರಾಜಶೇಖರರ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ನವಗಿ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪುರುಷರ ಚರಿತ್ರಗಳು ಲಭಿಸುತ್ತವೆಯೋ ಹಾಗೆಯೇ ಜಿನಪ್ರಭಸೂರಿಯ ತೀರ್ಥಕಲ್ಪ ಅಥವಾ ಕಲ್ಪಪ್ರದೀಪ ಮತ್ತು ರಾಜಪ್ರಸಾದ (ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೩೩೦) ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ್ಥಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಅವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿದವರು ಮತ್ತು ದೊರೆತ ದಾನ - ದಾತೃಗಳ ವೃತ್ತಾಂತವೆಲ್ಲ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ರಚನಾಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತಗಳ ಮಿಶ್ರಣವಿದೆ.

ಜೈನ ಲಘು ಕಥೆಗಳ ಸಂಗ್ರಹವು ಬಹು ಸಂಖ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಕಥಾಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪದ್ಯ, ಗದ್ಯ ಇಲ್ಲವೆ ಚಂಪೂ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಪುರುಷ ಇಲ್ಲವೆ ಸ್ತ್ರೀಯರ ಚರಿತ್ರಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹ ರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ಸಾಂಸಾರಿಕ ಸುಖ - ದುಃಖಗಳ ಕಾರಣವು ಅವರು ಸ್ವತಃ ಮಾಡಿದ ಪುಣ್ಯ ಪಾಪಗಳ ಪರಿಣಾಮಗಳೆಂದು ಸಿದ್ಧ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಅಂಥ ಕೆಲವು ಕಥಾಕೋಶಗಳು ಹೀಗಿವೆ :-

ಹರಿಷೇಣ ಕೃತ ಕಥಾಕೋಶವು (ಶಕ ೮೫೩) ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಉಪಲಬ್ಧ ಸಮಸ್ತ ಕಥಾಕೋಶಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಚೀನವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ೧೫೭ ಕಥೆಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಾಣಕ್ಯ, ಶಕಟಾಲ, ಭದ್ರಬಾಹು, ವರರುಚಿ ಸ್ವಾಮಿ ಕಾರ್ತಿಕೇಯ ಮೊದಲಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪುರುಷರ ಚರಿತ್ರಗಳೂ ಸಹ ಇವೆ. ಈ ಕಥೆಗನುಸಾರ ಭದ್ರಬಾಹುವು ಉಜ್ಜಯಿನಿಯ ಸಮೀಪ ಭಾದ್ರಪದ (ಭದಾವರ ?) ದಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಿಸುತ್ತಿದ್ದನು. ಇವನಿಂದ ದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಶಿಷ್ಯ ರಾಜಾ ಚಂದ್ರಗುಪ್ತನ - ಇವನ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರು ವಿಶಾಖಾಚಾರ್ಯ - ಸಂಘ ಸಹಿತ ದಕ್ಷಿಣದ ಪುನ್ನಾಟ ದೇಶಕ್ಕೆ ತೆರಳಿದನು. ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಹೆಸರುಗಳು ಮತ್ತು ಶಬ್ದಗಳು ಮೇದಜ್ಜ (ಮೇತಾರ್ಯ), ವಿಜ್ಜದಾಢ (ವಿದ್ಯುದ್ದಷ್ಟ್ರ) ಇವು ಪ್ರಾಕೃತ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇದರಿಂದ ಕರ್ತೃವು ಈ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಪ್ರಾಕೃತ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಎತ್ತಿಕೊಂಡಿರಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅವನು ಸ್ವತಃ ತನ್ನ ಕಥಾಕೋಶವನ್ನು ' ಆರಾಧನೋದ್ಧೃತ ' ಎಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಬಹುತರ ಭಗವತೀ ಆರಾಧನಾ ಸಂಬಂಧಿ ಪ್ರಾಯವಾಗಿದೆ. ಜಿನಸೇನಾಚಾರ್ಯನು ಆಗಿ ಹೋದ ಪುನ್ನಾಟ ಗಚ್ಛದವನೇ ಈ ಹರಿಷೇಣನೂ ಸಹ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಅಲ್ಲದೆ

ಜಿನಸೇನನು ಹರಿವಂಶವನ್ನು ಶಕ ಸಂ. ೭೫೦ ರಲ್ಲಿ ಸಮಾಪ್ತಿಗೊಳಿಸಿದ ವರ್ಧಮಾನಪುರದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಈ ಕೃತಿಯನ್ನು ಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸಿದನು. ಇದರಿಂದ ವರ್ಧಮಾನಪುರವು ಎಂಟನೆಯ ಶತಮಾನದವರೆಗೆ ಪುನ್ನಾಟ ಸಂಘದ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೇಂದ್ರವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಕಥಾಕೋಶವು ಬೃಹತ್ ಕಥಾಕೋಶ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಅನಂತರ ಇದರ ತರುವಾಯ ರಚಿತವಾದ ಕಥಾಕೋಶಗಳಿಂದ ಇದನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ 'ಬೃಹತ್' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹಚ್ಚಿರಬೇಕು.

ಅಮಿತಗತಿಯು ರಚಿಸಿದ ಧರ್ಮಪರೀಕ್ಷೆಯ ಶೈಲಿಯ ಮೂಲ ಪ್ರವಾಹವು ಹರಿಭದ್ರ ಕೃತ ಪ್ರಾಕೃತ ಧೂರ್ತಾಖ್ಯಾನವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಅನೇಕ ಚಿಕ್ಕ ಪುಟ್ಟ ಕಥೆಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿವೆ; ಮೇಲಿನವು ಇವೆ ಗ್ರಂಥದ ಮೂಲ ಉದ್ದೇಶವು ಅನ್ಯಧರ್ಮಗಳ ಪೌರಾಣಿಕ ಕಥೆಗಳ ಅಸತ್ಯವನ್ನು ಅವುಗಳ ಅಧಿಕ ಕೃತ್ರಿಮತೆ, ಅಸಂಭವತೆ, ತಾಳ – ಮೇಳವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಹೇಳಿ ಸಿದ್ಧಮಾಡುವುದಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ನಿಜವಾದ ಧಾರ್ಮಿಕ ಶ್ರದ್ಧೆಯನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸುವುದಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಧೂರ್ತ ಮತ್ತು ಮೂರ್ಖರ ಕಥೆಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿವೆ.

ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರ ಕೃತ ಕಥಾಕೋಶವು (೧೩ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಸಂಸ್ಕೃತ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರೆದುದಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಭದ್ರಬಾಹು – ಚಂದ್ರಗುಪ್ತರಲ್ಲದೆ ಸಮಂತಭದ್ರ ಮತ್ತು ಅಕಲಂಕರ ಚರಿತ್ರೆಗಳನ್ನೂ ಸಹ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ನೇಮಿದತ್ತನು ರಚಿಸಿದ ಆರಾಧನಾ ಕಥಾಕೋಶವು (೧೬ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಪದ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿದೆ. ಇದು ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರನ ಕಥಾಕೋಶವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿ ಬರೆದುದಾಗಿದೆ. ಇದೇ ಪ್ರಕಾರ ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಗ್ರಹವು ರಾಮಚಂದ್ರ ಮುಮುಕ್ಷುವು ರಚಿಸಿದ ಪುಣ್ಯಾಶ್ರವ ಕಥಾಕೋಶವಾಗಿದೆ.

ರಾಜಶೇಖರನು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಅಂತರಕಥಾ ಸಂಗ್ರಹವು (೧೪ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಆಗಮದ ಟೀಕೆಗಳಿಂದ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಇದರ ಎಂಟು ಕಥೆಗಳು ಮೂಲದಲ್ಲಿಯೇ ಇಟಾಲಿಯನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಅನುವಾದಗೊಂಡಿವೆ. ಇದರೊಳಗಿನ ಒಂದು ಕಥೆಯನ್ನು 'ಜಜ್‌ಮೆಂಟ್ ಆಫ್ ಸೋಲೋಮನ್' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಟೇಸಿ ಟೋರಿಯು ಇಂಗ್ಲಿಷದಲ್ಲಿ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. (ಇಂ. ಏಂಟಿ. ೪೨). ಇದರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಮಲಯಗಿರಿಯ ಟೀಕೆಯ ಕಥೆಯೂ ಕೂಡ ಇದೆ. ಈ ಕಥೆಯ ರೂಪಾಂತರವು ಸಹ ಯುರೋಪದ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಲಕ್ಷ್ಮೀಸಾಗರನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಶುಭಶೀಲಗಣಿ (೧೫ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಕೃತ ಪಂಚಶತೀ ಪ್ರಬೋಧ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಸುಮಾರು ೬೦೦ ಧಾರ್ಮಿಕ ಕಥೆಗಳು ಇವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ನಂದ, ಸಾತವಾಹನ, ಭರ್ತೃಹರಿ, ಭೋಜ, ಕುಮಾರಪಾಲ, ಹೇಮಸೂರಿ ಮೊದಲಾದ ಐತಿಹಾಸಿಕ ಪುರುಷರ ಚರಿತ್ರೆಗಳೂ ಸಹ ಇವೆ. ಇದು ಲೇಖಕನ ಇನ್ನೊಂದು ಕಥಾಕೋಶವು 'ಭರತಾದಿಕಥಾ' ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳದು.

ಜಿನಕೀರ್ತಿ ಕೃತ ದಾನಕಲ್ಪದ್ರುಮದಲ್ಲಿ (೧೫ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ದಾನದ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳುವ ರೋಚಕವಾಗೂ ಮನೋಹರ ಪೂರ್ಣ ಅನೇಕ ಲಘು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಉದಯಧರ್ಮನು ರಚಿಸಿದ ಧರ್ಮಕಲ್ಪ-ದ್ರುಮದಲ್ಲಿ (೧೫ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಪದ್ಯಾತ್ಮಕ ಕಥೆಗಳು ಇವೆ.

ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವಕೌಮುದಿಯು ಚಿಕ್ಕ ಕಥೆಗಳ ಒಂದು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಹದ್ದಾಸ ಶ್ರೇಷ್ಠಿಯು ತನ್ನ ಎಂಟು ಜನ ಪತ್ನಿಯರಿಗೆ ಹೇಳಿದ ಕಥೆಗಳಿವು. ತನಗೆ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವವು ಉಂಟಾದ ರೀತಿಯನ್ನು ಇದರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠಿಯು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ತರುವಾಯ ಪತ್ನಿಯರೂ ಸಹ ಅವನಿಗೆ ತಮ್ಮ ಅನುಭವಗಳನ್ನು ಹೇಳುವರು. ಈ ಚೌಕಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಕಥೆಗಳನ್ನು ಹೆಣೆಯಲಾಗಿದೆ. ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ ಕೌಮುದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಜಯಚಂದ್ರ ಸೂರಿಯ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಜಿನಹರ್ಷಗಣಿಯು ರಚಿಸಿದ್ದು (ವಿ.ಸಂ. ೧೪೮೭) ಗುಣಾಕರಸೂರಿ ಕೃತ (ವಿ.ಸಂ. ೧೫೦೪), ಮಲ್ಲಿಭೂಷಣ ನಿರ್ಮಿಸಿದ್ದು (ಸುಮಾರು ವಿ.ಸಂ. ೧೫೪೪) ಸಿಂಹದತ್ತ ಸೂರಿಯ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಸೋಮದೇವ ಸೂರಿಯು ಬರೆದ (ವಿ.ಸಂ. ೧೫೭೩), ಶುಭಚಂದ್ರ ಕೃತ (ಸುಮಾರು ವಿ.ಸಂ. ೧೬೮೦), ಇವಲ್ಲದೆ ಕಾಲ ನಿರ್ಣಯವಾಗದೆ ಇರುವ ವತ್ಸರಾಜ, ಧರ್ಮಕೀರ್ತಿ, ಮಂಗರಸ, ಯಶಃಕೀರ್ತಿ ಮತ್ತು ಆದಿಭೂಷಣ ಇವರು ರಚಿಸಿದ ಸಮ್ಯಕ್ತ್ವ ಕೌಮುದಿಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಬಹುದಾಗಿದೆ.

ಹೇಮವಿಜಯ ಕೃತ ಕಥಾರತ್ನಾಕರದಲ್ಲಿ (ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೬೧೦) ೨೫೮ ಕಥಾನಕಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕಥೆಗಳು ಉತ್ತಮ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವೊಂದು ಕಥೆಗಳು ಪದ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತ ಮತ್ತು ಅಪಭ್ರಂಶ ಪದ್ಯಗಳೂ ಸಹ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಈ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ವಿಶೇಷತೆಯೂ ಇದೆ. ಬಹುತರ ಕಥೆಗಳ ಆದಿ - ಅಂತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುವ ಕೃತಿಗಳ

ಪದ್ಯಗಳನ್ನಷ್ಟು ಬೇರಿಲ್ಲಿಯೂ ಜೈನಸತ್ವದ ಉಲ್ಲೇಖವು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಥೆಗಳು ಮತ್ತು ನೀತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಪಂಚತಂತ್ರದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿವೆ.

ನಾಟಕ :-

ಜೈನ ಮುನಿಗಳಿಗೆ ನಾಟಕ ಮೊದಲಾದ ವಿನೋದಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವಹಿಸುವುದು ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿದೆ ಇದೇ ಕಾರಣದಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನ ಜೈನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಟಕ ಕೃತಿಗಳು ಕಂಡು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಧ್ಯಯುಗ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮುನಿಯ ಚರ್ಯೆಯು ಅಷ್ಟು ಬಿಗಿ ಸಹಕಾರಿಯಾಗಿ ಉಳಿಯದೆ ಇದ್ದಾಗ, ಇಲ್ಲವೆ ಗೃಹಸ್ಥರೂ ಸಾಹಿತ್ಯ ರಚಿಸಿರುವ್ನ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಾಗಿದು ಮೇಲೆ ೧೩ ನೆಯ ಶತಮಾನದಿಂದ ಕೆಲವು ಸಂಸ್ಕೃತ ನಾಟಕಗಳು ರಚಿತವಾಗಿರುವುದು. ಅವುಗಳ ಸ್ಥೂಲ ಪರಿಚಯವು ಹೀಗಿವೆ:-

ರಾಮಚಂದ್ರ ಸೂರಿಯು (೧೩ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಹೇಮಚಂದ್ರನ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿದ್ದನು. ಅವನು ಒಂದು ನೂರು ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ನಾಟಕಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ಭಯ - ಭೀಮ - ವ್ಯಾಯೋಗ, ನಲವಿಲಾಸ ಮತ್ತು ಕೌಮುದಿ - ಮಿತ್ರಾನಂದ ಇವು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ರಘುವಿಲಾಸ ನಾಟಕದ ಪ್ರತಿಯು ಲಭಿಸಿದೆ. ಈತನ ಇನ್ನೊಂದು ಕೃತಿಯಾದ ನಾಟ್ಯದರ್ಪಣದಲ್ಲಿ ರೋಹಿಣೀ ಮೃಗಾಂಕ ಮತ್ತು ವನಮಾಲಾ ಎಂಬವುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ನಿರ್ಭಯ - ಭೀಮ - ವ್ಯಾಯೋಗವು ಒಂದೇ ಅಂಕದ ನಾಟಕವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಭೀಮನಿಂದಾದ ಬಕನ ವಧೆಯ ಕಥೆಯಿದೆ. ನಲವಿಲಾಸವು ಹತ್ತು ಅಂಕಗಳ ಪ್ರಕರಣವಾಗಿದೆ. ಇದರೊಳಗೆ ನಲದಮಯಂತಿಯರ ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹತ್ತು ಅಂಕದ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ನಾಯಿಕೆಯಾದ ಕೌಮುದಿ ಮತ್ತು ಅವಳ ಪತಿಯಾದ ಮಿತ್ರನಂದ ಸೆಟ್ಟಿ ಇವರ ಸಾಹಸ ಸಂತಾನ ಭ್ರಮಣದ ಕಥಾನಕವಿದೆ. ಇದು ಮಹತ್ವದ ಸುರುಚಿಪೂರ್ಣವಾದ ಕೃತಿಯಾಗಿದೆ.

ಹಸ್ತಿಮಲ್ಲ ಕೃತ (೧೩ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ನಾಲ್ಕು ನಾಟಕಗಳು ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ: ವಿಕ್ರಾಂತ ಕೌರವ, ಸುಭದ್ರಾ, ಮೈಥಿಲೀಕಲ್ಯಾಣ ಮತ್ತು ಅಂಜನಾಪವನಂಜಯ ಕವಿಯು ಪ್ರಸ್ತಾವನೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ವತ್ಸಗೋತ್ರಿಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಾಗಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಅವನ ತಂದೆಯಾದ

ಗೀಷ ಪಿದನು ಸವಂತ,ಬದ್ರನ ರಚಿಸಿದ ದೇವಾಗವ ಸ್ತೋತ್ರದ (ಅಷ್ಟ ಮಿಷು ಾಸಾ) ಪ್ರ,ಬಾಪದಿಂದ ಜ್ಯೆನ,ದರ್ಪವನ್ನು ್ವಸೀಕಡಿದ್ದನ. ಕಮಿಯು ತನ್ನ ಕುಲದ ಪಾಂಡ್ಯ ರಾಜನನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಅವನ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಅವನು ಕರ್ನಾಟಕವನ್ನು ಆಳುತ್ತಿದ್ದನೆಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ನಾಟಕಗಳು ಮಹಾಬಾರತದಮೇಲೆ ರಚಿತವಾಗಿರುವ ಮೂರು ನಾಟಕಗಳು ರಾಮಾಯಣವನ್ನೂ ಅವಲಂಬಿಸಿದೆ. ಈ ಕಥಾನಕಗಳೂ ಗುಣಬದ್ರನ ಉತ್ತರ ಪುರಾಣವನ್ನೂ ಅನುಸರಿಸುತ್ತವೆ. ಹಸ್ತಿಮಲ್ಲನ ಉದಯನ ರಾಜ, ,ಬರತ ರಾಜ, ಅರ್ಜುನರಾಜ, ಮೇಘೇಶ್ವರ ಎಂಬ ಮತ್ತೀ ನಾಲ್ಕು ನಾಟಕಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ.

ಜಿನಪ್ರ,ಬ ಸೂರಿಯ ಶಿಷ್ಯನಾದ ರಾಮ,ಬದ್ರನಿಂದ (೧೩ ನೇ ಶತಮಾನ) ರಚಿತವಾದ ಪ್ರಬುದ್ಧರೌಹಿಣೇಯ ಎಂಬುದು ಆರು ಅಂಕಗಳುಳ್ಳ ನಾಟಕವು. ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಯಕನ ಚೌರ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದೆ. ಕೊನೆಗೆ ಆತನು ಉಪದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಶಿಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವನು. ಈ ನಾಟಕವನ್ನು ಚಾಹಮಾನ (ಚೌಹಾನ) ರಾಜನಾದ ಅಮರಸಿಂಹನ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಋಷ,ಬಜಿನಾಲಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸವದ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಅಭಿನಯಿಸಿದ್ದರು.

ಯಶಃಪಾಲ ಕೃತ ಮೋಹರಾಜ – ಪರಾಜಯದಲ್ಲಿ (೧೩ ನೇ ಶತಮಾನ) ,ಬಾವಾತ್ಮಕ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲದೆ ರಾಜಾ ಕುಮಾರಪಾಲನೂ ಬರುತ್ತಾನೆ. ರಾಜನು ,ದರ್ಪಮಾಪರ್ತನೆಯಿಂದ ಜ್ಯೆನ,ದರ್ಪವನ್ನು ್ವಸೀಕರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಕೃಪಾಸುಂದರಿಯೊಡನೆ ವಿವಾಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ರಾಜ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಹಿಂಸೆಯ ಘೋಷಣೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ನಿಸ್ಸಂತಾನರಾಗಿ ಮರಣಹೊಂದಿದ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳ ,ದನವನ್ನು ಅಪಹರಿಸುವುದರ ನಿಷೇಧ ಗೈಯುತ್ತಾನೆ. ರಾಜನ ವಿವಾಹವನ್ನು ಮಾಡುವ ಪುರೋಹಿತನು ಹೇಮಚಂದ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ನಾಟಕವನ್ನು ಶಾಕಂಬರಿಯ ಚೌಹಾನ ರಾಜನಾದ ಅಜಯದೇವನ ಸಮಯದಲ್ಲಿರಚಿಸಲಾಯಿತು.

ವೀರಸೂರಿಯ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಜಯಸಿಂಹ ಸೂರಿಯು ರಚಿಸಿದ ಹಮ್ಮೀರಮದಮರ್ದನವು ಐದು ಅಂಕಗಳ ನಾಟಕವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವೀರ,ಧವಲ ರಾಜನಿಂದ ಮ್ಲೇಚ್ಛರಾಜನಾದ ಹಮ್ಮೀರನ (ಅಮೀರ – ಶಿಕಾರ – ಸುಲ್ತಾನ ಸಮಸುದ್ದೀನಿಯಾ) ಪರಾಜಯದ ವರ್ಣನೆಯಿದೆ. ಅವರ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವಸ್ತುಪಾಲ ಮತ್ತು ತೇಜಪಾಲ ಮಂತ್ರಿಗಳ ಚರಿತ್ರೆಯ ವರ್ಣನೆಯೂ ಇದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ರಾಜನೀತಿಯ ಘಟನಾ ಚಕ್ರವ

ಮುದ್ರಾರಾಕ್ಷಸದಂತೆ ಇದೆ. ಇದರ ಒಂದು ಹಸ್ತಲಿಖಿತ ವಿಸಂ. ೧೨೮೬ ರಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಗೊಳಿಸಿದ್ದು ದೊರೆತಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಇದರ ರಚನಾಕಾಲವು ಇದಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂಚಿನದೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪದ್ಮಚಂದ್ರನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಯಶಶ್ಚಂದ್ರನು ರಚಿಸಿದ ಮುದ್ರಿತ – ಕುಮುದಚಂದ್ರ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಐದು ಅಂಕಗಳಿವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಣಹಿಲಪುರದ ಚಾಲುಕ್ಯ ಜಯಸಿಂಹನ ಸಭೆಯಲ್ಲಿ (ವಿಸ ೧೧೮೧) ಶ್ವೇತಾಂಬರಾಚಾರ್ಯನಾದ ದೇವಸೂರಿ ಮತ್ತು ದಿಗಂಬರಾಚಾರ್ಯ ಕುಮುದಚಂದ್ರನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥದ ಬಗ್ಗೆ ನಡೆದ ವಿವಾದದ ವರ್ಣನೆಯು ಬಂದಿದೆ. ವಾದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಕುಮುದಚಂದ್ರನ ಮುಖವು ಮುದ್ರಿತವಾಯಿತು. ಇದರ ರಚನಾ ಕಾಲವು ನಿಶ್ಚಿತವಿಲ್ಲ. ಬೃಹತ್ತರಲಘು ಪಟ್ಟಾವಲಿಯಲ್ಲಿ (ಪಟ್ಟಾವಲಿ ಸಮುಚ್ಚಯ ಪು. ೨೦೪) ಉಲ್ಲೇಖಗೊಂಡ ಪದ್ಮಚಂದ್ರನೇ ಈತನ ಗುರುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಕಾಲವು ಸುಮಾರು ೧೪ – ೧೫ ನೇ ಶತಮಾನವಾಗಿದೆ.

ಮುನಿಸುಂದರನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ರತ್ನಶೇಖರ ಸೂರಿಯು ರಚಿಸಿದ ಪ್ರಬೋಧ ಚಂದ್ರೋದಯ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಭಾವಾತ್ಮಕ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದು ಇದೇ ಹೆಸರಿನ ಕೃಷ್ಣ ಮಿಶ್ರ ರಚಿತ ನಾಟಕದ (೧೧ ನೇ ಶತಮಾನ) ಅನುಕರಣೆಯಂತೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಬೋಧ, ವಿದ್ಯಾ, ವಿವೇಕ, ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರಿನ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಮೇಘಪ್ರಭಾಚಾರ್ಯ ಕೃತ ಧರ್ಮಾಭ್ಯುದಯವು ಸ್ವತಃ ಲೇಖಕನೇ ಹೇಳುವಂತೆ ಛಾಯಾನಾಟ್ಯ ಪ್ರಬಂಧವಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಜಿನಾಲಯದ ಮಹೋತ್ಸವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿನಯಿಸಲಾಗಿತ್ತು. ಇದರಲ್ಲಿ ದರ್ಶನಪ್ರಭ ಮುನಿಯ ವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಅನುವಾದವು ಜರ್ಮನ್ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಆಗಿದೆ.

ಹರಿಭದ್ರನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಬಾಲಚಂದ್ರನು ರಚಿಸಿದ ಕರುಣಾವಜ್ರಾಯುಧ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ವಜ್ರಾಯುಧ ನೃಪನಿಂದ ಗರುಡನಿಗೆ ತನ್ನ ಮಾಂಸವನ್ನು ನೀಡಲು ಹಚ್ಚಿ, ಕಪೋತವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ಸನ್ನಿವೇಶವು ಚಿತ್ರಿತವಾಗಿದೆ. ಇದು ಹಿಂದೂ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಶಿಬಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ತನ್ನ ಮಾಂಸವನ್ನಿತ್ತು ಪಾರಿವಾಳವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದ ಕಥೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ

ಸಾಹಿತ್ಯ – ಶಾಸ್ತ್ರ :-

ವ್ಯಾ ಕರಣ ಛಂದಸ್ಸು ಮತ್ತು ಕೋಷಗಳು ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಷಂಗಿಕ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಾಗಿವೆ. ಜೈನ ಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣ ಕೃತಿಗಳು ನಿರ್ಮಾಣವಾದುದ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ

ವ್ಯಾಕರಣ– ಪ್ರಾಕೃತ :–

ಮಹರ್ಷಿ ಪತಂಜಲಿಯು ತನ್ನ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ಎತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ಯಾವಾಗ ಜನತೆಗೆ ಪ್ರಚಲಿತ ಭಾಷೆಯ ಜ್ಞಾನವು ಜನತೆಯಿಂದಲೇ ಸ್ವತ ಲಭಿಸುತ್ತದೆಯೋ ಆಗ ಅವರಿಗಾಗಿ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವನ್ನು ಬರೆಯುವ ಆವಶ್ಯಕತೆಯೇನು ? ಈ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಉತ್ತರವಿದು ಅವನೇ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವಿಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅಪಶಬ್ದಗಳ ಭೇದವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಇದೆ. ಜೈನ ಸಾಹಿತ್ಯದ ನಿರ್ಮಾಣವು ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಜನ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಯಿತು. ಅದರಿಂದ ಬಹಳ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಅದನ್ನು ಒಂದು ಕಟ್ಟು – ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಇಡಲಿಕ್ಕೆಂದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಯಾವ ವ್ಯಾಕರಣದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಉಂಟಾಗಲಿಲ್ಲ. ಜನತೆಯ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಹೇಗೆ ಪ್ರಚಲಿತವಿದ್ದವೋ ಅದರಂತೆಯೇ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ವಚನ– ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಆಗುತ್ತ ಬಂದವು. ಮೆಲ್ಲ – ಮೆಲ್ಲನೆ ಒಂದೆಡೆಗೆ ಸಾಹಿತ್ಯವು ಬಹಳಷ್ಟು ನಿರ್ಮಾಣವಾಗುತ್ತ ನಡೆಯಿತು. ಇನ್ನೊಂದೆಡೆಗೆ ನಾನಾ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಜನರ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ರೀತಿಯು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾಗುತ್ತ ನಡೆಯಿತು. ಅಲ್ಲದೆ ಕಾಲಾನುಕ್ರಮದಿಂದಲೂ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಕೂಡಾ ಬರಹತ್ತಿತು. ಆಗ ಅದನ್ನು ಒಂದು ಕಟ್ಟುನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿರಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯು ಉಂಟಾಯಿತು.

ಪ್ರಾಕೃತದ ಉಪಲಬ್ಧ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಚಂಡನ [ಚಂದ್ರ] ರಚಿಸಿದ ಪ್ರಾಕೃತ ಲಕ್ಷಣವು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಚೀನವಿದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ರಾಡಲ್ಫ ಹಾರ್ನಲೆ ಸಾಹೇಬರು ಸಂಪಾದಿಸಿ ಬಿಬ್ಲಿಓಥಿಕಾ – ಇಂಡಿಕಾದಲ್ಲಿ ೧೮೮೦ ಇಸ್ವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದನು. ಅವನು ಇದು ಒಬ್ಬ ಜೈನಲೇಖಕನ ಕೃತಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದ್ದನು. ಆದರೂ ಕೆಲವರು ಜನರು ಇದರ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ವಾಲ್ಮೀಕಿಯು ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆಂದು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಅಸಂಭವವಾಗಿದೆ ಗ್ರಂಥದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ವೀರ (ಮಹಾವೀರ) ತೀರ್ಥಂಕರನನ್ನು ವಂದಿಸಲಾಗಿದೆ. ವೃತ್ತಿಗತ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಹಂತ್ [ಸೂ ೪೬. ಮತ್ತು ೨೪], ಜಿನವರ [ಸೂ ೪೮], ಎಂಬುವುಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವು ಬಂದಿದೆ. ಇವುಗಳಿಂದ ಇದು

ನಿಸ್ಸಂದೇಹವಾಗಿ ಜೈನ ಕೃತಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಗ್ರಂಥದ ಸೂತ್ರಕಾರ ಹಾಗೂ ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಲಿಕ್ಕೆ ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲ. ಮಂಗಲಾಚರಣದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧ ಮತದ ಅನುಸಾರವನ್ನು ಹೇಳಿದ ಈ ಪ್ರಾಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ರಚಿಸಿದ ಸೂಚನೆಯೂ ಇದೆ. ಇದರಿಂದ ಸೂತ್ರಕಾರ ಮತ್ತು ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದು ಸಂಪೂರ್ಣ ನಿರಾಧಾರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದರಿಂದ ತೀರ ಹೆಚ್ಚೆಂದರೆ ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ :- ಪ್ರಸ್ತುತ ರಚನೆಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸೂತ್ರಕಾರನ ಎದುರಿನಲ್ಲಿ ಯಾವುದೋ ಪ್ರಾಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣ ಅಥವಾ ವ್ಯಾಕರಣಾತ್ಮಕ ಮತ ಮತಾಂತರಗಳಿದ್ದುವು ; ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಕರ್ತವ್ಯವು ಕೆಲವೊಂದು ನಿಯಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯ ಪ್ರಣಾಲಿಯನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದನು.

ಆದರೂ ಪ್ರಾಕೃತ - ಲಕ್ಷಣದ ರಚನಾ ಕಾಲದ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಪ್ರಮಾಣಗಳು ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಗ್ರಂಥದ ಅಂತಃ ಪರೀಕ್ಷಣದಿಂದ ಅದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಅನುಮಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೯೯ ಇಲ್ಲವೆ ೧೦೩ ಸೂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯಿದೆ. ಇದು ಉಪಲಬ್ಧ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ತೀರ ಸಂಕ್ಷೇಪ ರೂಪದಲ್ಲಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಸಾಮಾನ್ಯ ಪ್ರಾಕೃತದ ನಿರೂಪಣೆಯಿದೆ. ಅದರ ಮೇಲಿಂದ ಅದು ಅಶೋಕನ ಧರ್ಮಲಿಪಿಯ ಭಾಷೆ ಮತ್ತು ವರರುಚಿಯು ತನ್ನ ಪ್ರಾಕೃತ ಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆ ಇವುಗಳ ನಡುವಿನದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಶ್ವಘೋಷ ಮತ್ತು ಆಲ್ವಾಶ ಭಾಸ ಇವರ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಗೊಂಡ ಪ್ರಾಕೃತದ ಕಡೆ ಹೋಗುವಂತೆ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ಅಲ್ಪ ಪ್ರಾಣ ವ್ಯಂಜನಗಳ ಬಾಹುಳ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಇದರಲ್ಲಿಯೇ ಮೊಟ್ಟ ಮೊದಲ ಸಲ ಪ್ರಥಮ ವರ್ಣಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ, ಮತ್ತು ಮೂರನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಗ ದ ಲೋಪದ ವಿಧಾನವನ್ನು ಒಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರ ಚ, ಟ, ತ, ಪ, ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಶಬ್ದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ರಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಆಧಾರಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಪ್ರಾಕೃತಲಕ್ಷಣದ ರಚನಾ ಕಾಲವು ಕ್ರಿ.ಶ. ಎರಡನೆಯ ಮೂರನೆಯ ಶತಮಾನವೆಂದು ಅನುಮಾನ ಮಾಡುವುದು ಅನುಚಿತವಾಗಲಾರದು.

ಪ್ರಾಕೃತ - ಲಕ್ಷಣವು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತ ಶಬ್ದಗಳ ತದ್ಭವ, ತತ್ಸಮ, ದೇಶಿಯೆಂದು ಮೂರು ರೂಪಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತದಂತೆ ಮೂರು ಲಿಂಗ

ಹಾಗೂ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ವಿಧಾನವನ್ನೂ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ತರುವಾಯ ಅದರಲ್ಲಿ ಕ್ವಚಿತ್ ವ್ಯತ್ಯಯವುಂಟಾಗುವುದನ್ನು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಆಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮ ಪಾದದ ಕೊನೆಯ ಮೂವತ್ತೈದನೆಯ ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ ಸಂಜ್ಞೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಸರ್ವನಾಮಗಳು ಇವುಗಳ ವಿಭಕ್ತಿ ರೂಪಗಳ ವಿಧಾನವನ್ನೂ ಮಾಡಿದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿಯ ಡೆ ಮತ್ತು ಇದಮ್‌ಗಳ ಷಷ್ಠಿಯ ರೂಪ 'ಸೆ' ಮತ್ತು 'ಅಹಮ್'ದ ಕರ್ತೃಕಾರಕ 'ಹಉಂ' ಧ್ಯಾನ ಕೊಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿವೆ. 'ಹಉಂ'ದ ಅಪಭ್ರಂಶ ಭಾಷೆಯ ರೂಪವೆಂದು ನಾವು ಮನ್ನಿಸುತ್ತೇವಷ್ಟೇ; ಆದರೆ ಸೂತ್ರಕಾರನ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅದರ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಚಲಿತವಾಗಿತ್ತು. ಅಂದರೂ ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಅಪಭ್ರಂಶದ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣವೆಂದು ಅದಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದದ ೨೯ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿಯ ಸ್ವರ – ಪರಿವರ್ತನ, ಶಬ್ದಾದೇಶ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಗೋ'ದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ 'ಗಾವಿ' ಆದೇಶ ಮತ್ತು ಪೂರ್ವಕಾಲಿಕ ರೂಪಗಳಿಗಾಗಿ ಕೇವಲ ತು, ತ್ವಾ, ಚ್ಚ, ಟ್ಟ, ತು, ತೂಣ, ಓ ಮತ್ತು ಪ್ಪಿ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ವಿಧಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ದೂಣ, ಊಣ, ಮತ್ತು ಯ ಗಳ ನಿರ್ದೇಶವು ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದ ೩೫ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜನಗಳ ಪರಿವರ್ತನೆಗಳ ವಿಧಾನವಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯ ಪೂರೈಸುವಂಥ ವಿಷಯವು ಇದಾಗಿದೆ :– ಪ್ರಥಮ ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ವರ್ಣದ ಆದೇಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾ, ಏಕಂ = ಏಗಂ, ಪಿಶಾಚೀ = ಪಿಸಾಜೀ, ಕೃತಂ = ಕದಂ, ಪ್ರತಿಸಿದ್ಧಂ = ಪದಿಸಿದ್ಧಂ. ಪಾದದ ಕೊನೆಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಶಿಷ್ಟಪ್ರಯೋಗಾದ್ ವ್ಯವಸ್ಥಾ' ಅರ್ಥಾತ್ ಉಳಿದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯು ಸಜ್ಜನರ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಅನುಸರಿಸಿ ಇರುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಪಾದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ೯೯ ಪೂರ್ಣವಾಗಿಹೋಗುತ್ತದೆ. ಹಾನಲೆ ಸಾಹೇಬರು ನಿರೀಕ್ಷಿಸಿದ ಒಂದು ಪ್ರಾಚೀನ ಪ್ರತಿಯಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯು ೯೯ ಎಂದೇ ಸೂಚನೆಯು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ ಮೂಲ ವ್ಯಾಕರಣವು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಮಾಪ್ತವಾಗಿರುವ ಸಂಭವವೂ ಇದೆ. ಆದರೆ ಅನ್ಯ ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ೪ ಸೂತ್ರಾತ್ಮಕ ಚತುರ್ಥ ಪಾದವೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ ಅದರ ಒಂದನೆಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಅಪಭ್ರಂಶದ ಲಕ್ಷಣ ಅಧೋರೇಫದ ಲೋಪವಾಗದಿರುತ್ತದೆ, ಪೈಶಾಚಿಯಲ್ಲಿ ರ್ ಮತ್ತು ಸ್ ಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲ್ ಮತ್ತು ನ ಗಳ ಆದೇಶ, ಮಾಗಧಿಯಲ್ಲಿ ರ್ ಮತ್ತು ಸ್ ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಲ್ ಮತ್ತು ಶ್ ಗಳ ಆದೇಶ ಹಾಗೂ ಶೌರಸೇನಿಯಲ್ಲಿ ತ್ ದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ದ್ ದ ಆದೇಶಗಳನ್ನ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಾಕೃತಲಕ್ಷಣದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸ್ವರೂಪವು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಅದರ ವಿಸ್ತಾರ, ರಚನಾ ಮತ್ತು ಭಾಷಾ ಸ್ವರೂಪದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದರ ಉಪಲಬ್ಧ ಸಮಸ್ತ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ

ಪ್ರಾಚೀನತಮವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಈ ವ್ಯಾಕರಣದ ಪ್ರಭಾವವು ಮುಂಬರುವ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಾಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಗಳ ಮೇಲೆ ಬಹಳಷ್ಟು ಆಗಿದೆ. ಮತ್ತು ರಚನಾಶೈಲಿ ಹಾಗೂ ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಅವು ಇದನ್ನೇ ಅನುಕರಣ ಮಾಡಿವೆ. ಚಂಡನು ಪ್ರಾಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರಿಗಾಗಿ ಒಂದು ಆದರ್ಶವನ್ನ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ವರರುಚಿ, ಹೇಮಚಂದ್ರ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರರು ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನ ಬರೆದರು. ಅವರೆಲ್ಲ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಶೌರಸೇನಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಾಕೃತಗಳ ಒಂದೊಂದರ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇದೆಲ್ಲ ಚಂಡನ ಅನುಕರಣವೇ ಆಗಿದೆ. ಹೇಮಚಂದ್ರನಂತೂ ಚಂಡನನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಿ, ತನ್ನ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿಯೇ ವಿಭಜಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಚೂಲಿಕಾ, ಪೈಶಾಚಿಗಳನ್ನ ಬಿಟ್ಟು, ಉಳಿದ ಅದೇ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಾಕೃತಗಳ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಉಲ್ಲೇಖದನ್ನ ಚಂಡನು ಮಾಡಿದಾನೆಯೋ ಅದನ್ನೇ ಇವನು ಮಾಡಿದನು. ಅವನಂತೆ ಇವನು ಸ್ವತಃ ಸೂತ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತಿಯನ್ನ ಸಹ ಬರೆದನು.

ಪ್ರಾಕೃತ ಲಕ್ಷಣದ ತರುವಾಯ ಬಹುಕಾಲದ ವರೆಗೆ ಯಾವ ಜೈನ ಪ್ರಾಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕಾರನು ಉದಿಸಲಿಲ್ಲ. ಸಮಂತಭದ್ರನ ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ಉಲ್ಲೇಖವು ದೊರೆಯುತ್ತದೆ ಆದರೆ ಈ ಗ್ರಂಥವು ಇಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೆ ದೊರೆತಿಲ್ಲ. ಸಮಂತಭದ್ರನ ಒಂದು ವ್ಯಾಕರಣಾತ್ಮಕ ಕೃತಿಯ ಉಲ್ಲೇಖವು ದೇವನಂದಿ ಪೂಜ್ಯಪಾದ ಕೃತ ಜೈನೇಂದ್ರ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ ಅದರಿಂದ ಅವನ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣದ ಅಸ್ತಿತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಸಮಂತಭದ್ರನು ಅಥ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನ ಬರೆದದ್ದೇ ಆಗಿದ್ದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೇಮಚಂದ್ರನ ಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುವಂತೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಾಕೃತ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತ ಎರಡೂ ಭಾಷೆಗಳ ಅನುಶಾಸನವನ್ನ ಮಾಡಲೇಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಆಶ್ಚರ್ಯ ಪಡುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ.

ಹೇಮಚಂದ್ರನು (೧೨ ನೆಯ ಶತಮಾನ) ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನ ಬರೆದನು. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ಹಾಗೂ ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವ್ಯಾಕರಣವು ಉಪಲಬ್ಧ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪೂರ್ಣ ಮತ್ತು ಸುವ್ಯವಸ್ಥಿತವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ ಇದರಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿವೆ. ಪ್ರಥಮ ಪಾದದ ೨೭೧ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಧಿ, ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದ, ಅನುಸ್ವಾರ, ಲಿಂಗ, ವಿಸರ್ಗ, ಸ್ವರ ವ್ಯತ್ಯಯ

ಮತ್ತು ವ್ಯಂಜನ ವ್ಯತ್ಯಯ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕ್ರಮದಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದದ ೨೧೮ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತ ವ್ಯಂಜನಗಳ ಪರಿವರ್ತನ, ಸಮೀಕರಣ, ಸ್ವರಭಕ್ತಿ, ವರ್ಣ – ವಿಪರ್ಯಯ, ಶಬ್ದಾದೇಶ ತದ್ಧಿತ, ನಿಪಾತ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಿದೆ. ತೃತೀಯ ಪಾದದ ೧೮೨ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರಕ – ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಹಾಗೂ ಕ್ರಿಯಾ ರಚನೆಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ನಿಯಮಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೪೪೮ ಸೂತ್ರಗಳು ಇವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ೨೫೯ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತ್ವಾದೇಶ ಮತ್ತು ಉಳಿದವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮದಿಂದ ಶೌರಸೇನಿ, ಮಾಗಧೀ, ಪೈಶಾಚೀ ಚೂಲಿಕಾ ಪೈಶಾಚೀ ಮತ್ತು ಅಪಭ್ರಂಶ ಭಾಷೆಗಳ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತಗಳ ಉಕ್ತ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಕಂಡು ಬರುವ ವ್ಯತ್ಯಯಗಳನ್ನೂ ಕೂಡ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಾವ ಸಂಗತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವೋ ಅವು ಸಂಸ್ಕೃತದಂತೆ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು ಸೂಚಿಸಿದೆ. ಸೂತ್ರಗಳ ಜೊತೆಗೆ, ಅವುಗಳ ಮೇಲಿನ ವೃತ್ತಿಯೂ ಸಹ ಸ್ವತಃ ಹೇಮಚಂದ್ರನೇ ರಚಿಸಿದ್ದೇ ಇದೆ. ಅದರ ಮೂಲಕ ಅವನು ಸೂತ್ರಗತ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಬಹು ವಿಸ್ತಾರ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ತಿಳಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಸ್ತಾವ ಸೂತ್ರವು ಅಥವಾ ಪ್ರಾಕೃತಮ್‌ದ ವೃತ್ತಿಯು ವಿಶೇಷ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಪ್ರಾಕೃತ ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರಕೃತಿ ಸಂಸ್ಕೃತವು ಮತ್ತು ಅದರಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನ ಹಾಗೂ ಆಗತವಾದುದು ಪ್ರಾಕೃತವೆಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಕೃತ ಶಬ್ದಗಳ ಅನುಶಾಸನವು ಸಂಸ್ಕೃತ ರೂಪಗಳನ್ನೇ ಆದರ್ಶವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಮುಂದೆ ಸಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಅವನು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತದ ತತ್ಸಮ, ತದ್ಭವ ಮತ್ತು ದೇಶೀ ಈ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮತ್ತು ದೇಶ್ಯಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ತದ್ಭವ ಶಬ್ದಗಳ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಈ ವ್ಯಾಕರಣದ ಮೂಲಕ ವಿವರಿಸುವ ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಮೂರನೆಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಅನೇಕ ಸೂತ್ರಗಳ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಆರ್ಷ ಪ್ರಾಕೃತದ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನೂ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ; ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನೂ ಸಹ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆರ್ಷ ಎನ್ನುವಲ್ಲಿ ಅವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಅರ್ಧಮಾಗಧೀ ಪ್ರಾಕೃತವೆಂದೇ. ಇದೇ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಜೈನಾಗಮಗಳು ರಚಿತಗೊಂಡಿವೆ.

ಹೇಮಚಂದ್ರನಿಗಿಂತ ಪೂರ್ವಕಾಲದ ಚಂಡ – ಕೃತ ಪ್ರಾಕೃತ – ಲಕ್ಷಣ ಮತ್ತು ವರರುಚಿಯು ರಚಿಸಿದ ಪ್ರಾಕೃತ – ಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ವ್ಯಾಕರಣಗಳೊಡನೆ ಹೇಮ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ ಅವಲೋಕಿಸಿದರೆ ಎರಡರ ರಚನಾಶೈಲಿ ಮತ್ತು ವಿಷಯ ಕ್ರಮಗಳು ಬಹುತರ ಒಂದೇ ಎಂದು ಕಂಡು

ಬರು ತ್ತ ದೆ. ಆದರೆ ಹೇಮ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಚಹ ಳಷ್ಟು ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಗಳನ್ನು ಅಧಿಕ ವಿಸ್ತಾ ರವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಹೊಸ ವಿಧಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ ; ಅವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ಯ ಹೊದರೆ ಹೇಮ ಚಂದ್ರನ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ವರರುಚಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಂತೆ ಸುಮಾರು ಐದಾರು ಶತಮಾನಗಳ ಭಾಷಾತ್ಮಕ ವಿಕಾಸ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳು ಉಪಸ್ಥಿತ ವಿದ್ದುವು. ಅವು ಗಳನ್ನು ಅವನು ಪೂರ್ಣ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದನ. ಚೂಲಿಕಾ – ಪೈಶಾಚೀ ಮತ್ತು ಅಪಭ್ರಂಶ ಗಳ ಉಲ್ಲೇಖವನ್ನು ವರರುಚಿಯು ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಹೇಮ ಚಂದ್ರನ ಈ ಪ್ರಾಕೃತಿಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಅಪಭ್ರಂಶ ಭಾಷೆಯ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನು ಕೊನೆಯ ೧೧೮ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬಹು ವಿಸ್ತಾರದಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ನಿಯಮಗಳಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದ ಅಪಭ್ರಂಶ ಪೂರ್ಣ ಪದ್ಯಗಳನ್ನೇ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದು ಹೆಚ್ಚಿನ ಬಹುದೊಡ್ಡ ವಿಶೇಷತೆಯಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳಿಂದ ಆ ಕಾಲದ ವರೆಗಿನ ಅಪಭ್ರಂಶ ಸಾಹಿತ್ಯದ ರೂಪರೇಖೆಯನ್ನು ಸಹ ಕಂಡು ಹಿಡಿಯಲು ಬರುತ್ತದೆ.

ಹೇಮಚಂದ್ರನ ತರುವಾಯ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮ, ಶ್ರುತಸಾಗರ ಮತ್ತು ಶುಭ ಚಂದ್ರರಿಂದ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಾಕೃತ – ವ್ಯಾಕರಣಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಈ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳು ಶೈಲಿ ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಮ ಚಂದ್ರನಿಗಿಂತ ಮುಂದಿನ ಹೆಜ್ಜೆ ಇಟ್ಟಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪಭ್ರಂಶದ ನಿರೂಪಣೆಯನ್ನಂತೂ ಅಷ್ಟು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಇನ್ನಾವನೂ ಮಾಡಿಲ್ಲ. ಅಂದರೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನ ರಚಿಸಿದ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಮೌಲಿಕತೆಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ.

ವ್ಯಾಕರಣ ಸಂಸ್ಕೃತ :–

ಜೈನ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಲಬ್ಧ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ಪ್ರಾಚೀನವಾದುದು ಜೈನೇಂದ್ರ ವ್ಯಾಕರಣವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಕರ್ತೃವು ದೇವನಂದಿ ಪೂಜ್ಯಪಾದನು. ಈತನು ಕದಂಬ ವಂಶದ ದುರ್ವಿನೀತನ ಸಮಕಾಲೀನನು. ಅಂತೂ ೫ – ೬ ನೆಯ ಶತಮಾನದವನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ವ್ಯಾಕರಣವು ಐದು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಜಿತವಾಗಿದೆ. ಅದರಿಂದ ಪಂಚಾಧ್ಯಾಯಿಯೆಂದೂ ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಸರಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಕಶೇಷ ಪ್ರಕರಣವು ಆಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಕೆಲವೊಂದು ಲೇಖಕರು ಇದನ್ನು ಅನೇಕಶೇಷ ವ್ಯಾಕರಣ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೂ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಪೂಜ್ಯ ಪಾದ ಕೃತ ಸರ್ವಾರ್ಥಸಿದ್ಧಿ, ಅಕಲಂಕಕೃತ ತತ್ವಾರ್ಥ ರಾಜವಾರ್ತಿಕ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾನಂದಿ ಕೃತ ಶ್ಲೋಕ ವಾರ್ತಿಕಗಳಲ್ಲಿ

ಈ ವ್ಯಾಕರಣವು ಉಲ್ಲೇಖವು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಧ್ಯಾಯವೂ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೩೦೦೦ ಸೂತ್ರಗಳು ಇವೆ. ಇದರ ರಚನಾ ಶೈಲಿ ಮತ್ತು ವಿಷಯ ಕ್ರಮಗಳು ಪಾಣಿನಿಯ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಯಾವ ಪ್ರಕಾರ ಪಾಣಿನಿಯು ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತನ್ನ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನು ಸಪಾದಸಪ್ತಾಧ್ಯಾಯಿ ಮತ್ತು ತ್ರಿಪಾದಿ ಈ ಎರಡು ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗಿಸಿದ್ದಾನೆಯೋ, ಅದೇ ಪ್ರಕಾರ ಅದೇ ಸೂತ್ರ (೫– ೩– ೨೭) ದ ಮುಖಾಂತರ ಈ ವ್ಯಾಕರಣವೂ ಕೂಡ ಸಾರ್ಧದ್ವಿಪಾದ – ಚತುರಾಧ್ಯಾಯಿ ಮತ್ತು ಸಾರ್ಧೈಕಪಾದೀ ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೂ ಈ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ತನ್ನದೇ ಆದ ಅನೇಕ ವಿಶೇಷತೆಗಳೂ ಸಹ ಇವೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ವೈದಿಕೀ ಮತ್ತು ಸ್ವರ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಈ ಎರಡು ಪ್ರಕರಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪಾಣಿನಿಯ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಪೂರ್ಣತೆಯು ಇತ್ತೋ ಮತ್ತು ಅದರ ಪೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕಾತ್ಯಾಯನ ಮತ್ತು ಪತಂಜಲಿ ಇವರು ವಾರ್ತಿಕ ಮತ್ತು ಭಾಷ್ಯಗಳಿಂದ ಮಾಡಲು ಯತ್ನಿಸಿದ್ದರೋ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರ ಪಾಠದಿಂದ ಮಾಡಿ ಪೂರೈಸಲಾಗಿದೆ. ಅನೇಕ ಸಂಜ್ಞೆಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಹೊಸದಾಗಿ ಪ್ರಸ್ಥಾಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಪಾಣಿನೀಯ ವ್ಯಾಕರಣದ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಕ – ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸಲುವಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ವಾ, ಇಪ್ ಮೊದಲಾದವುಗಳಾಗಿವೆ. ನಿಷ್ಠೆಗಾಗಿ ತ, ಆತ್ಮನೇಪದಕ್ಕಾಗಿ ದ, ಪ್ರಗೃಹ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ದಿ, ಉತ್ತರಪದಕ್ಕಾಗಿ ದ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಏಕಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕ ನಾಮಗಳನ್ನು ನಿಯೋಜಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಬೀಜಾಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಪಾಕ್ಷರತೆಯು ಅಂತೂ ಅವಶ್ಯ ಬಂದಿದೆ. ಅದರೊಡನೆಯೇ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ ಕಠಿಣತೆಯೂ ಬೆಳೆದು ನಿಂತಿದೆ.

ಜೈನೇಂದ್ರ ವ್ಯಾಕರಣದ ಮೇಲೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿಯೇ ಬಹಳಷ್ಟು ಟೀಕಾ ಸಾಹಿತ್ಯವು ನಿರ್ಮಾಣವಾಯಿತು. ಶ್ರುತಕೀರ್ತಿಯು ರಚಿಸಿದ ಪಂಚವಸ್ತು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ (೧೨ ನೇಯ ಶತಮಾನ) ಎಂಬದಕ್ಕನುಸರಿಸಿ ಈ ವ್ಯಾಕರಣರೂಪೀ ಪ್ರಾಸಾದವು ಸೂತ್ರರೂಪೀ ಸ್ತಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿದೆ ; ನ್ಯಾಸವು ಇದರ ರತ್ನಮಯ ಭೂಮಿಯು ; ಇದಕ್ಕೆ ವೃತ್ತಿಯು ಕಪಾಟದಂತಿದೆ : ಭಾಷ್ಯವು ಇದರ ಶಯ್ಯಾತಲವು : ಮತ್ತು ಟೀಕೆಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಅಂತಸ್ತುಗಳಾಗಿವೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಹತ್ತಲಿಕ್ಕೆಂದು ಈ ಪಂಚವಸ್ತುಕ ರೂಪದ ಸೋಪಾನ – ಪಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಪಂಚವಸ್ತು – ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಹೊರತಾಗಿ ಈ ವ್ಯಾಕರಣದ ಮೇಲೆ ಅಭಯನಂದಿಕೃತ ಮಹಾವೃತ್ತಿ (೮ ನೇಯ ಶತಮಾನ), ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರ ರಚಿಸಿದ ಶಬ್ದಾಂಭೋಜ – ಭಾಸ್ಕರ ನ್ಯಾಸ (೧೧ ನೇಯ ಶತಮಾನ), ಮತ್ತು ನೇಮಿಚಂದ್ರ ನಿರ್ಮಿಸಿದ

ಪ್ರಕ್ರಿಯಾವತಾರಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ ಇವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮೀರಿ ಟೀಕಾ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇದರ ಮೇಲೆ ಲಭಿಸುತ್ತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಭಾಷ್ಯ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಚೀನ ಟೀಕೆಗಳು ಆಗಿರುವುದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಚಂದ್ರ ಕೃತ ಲಘು ಜೈನೇಂದ್ರ, ವಂಶೀಧರ ಮಹಾ ಜೈನೇಂದ್ರ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಮತ್ತು ಪಂಡಿತ ರಾಜಕುಮಾರ ಕೃತ ಜೈನೇಂದ್ರ – ಲಘುವೃತ್ತಿಗಳು ಸಧ್ಯದ ಕೃತಿಗಳಾಗಿವೆ. ಉಪಲಬ್ಧ ಟೀಕಾಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಯನಂದಿ ಕೃತ ಮಹಾವೃತ್ತಿಯು ಹನ್ನೆರಡು ಸಾವಿರ ಶ್ಲೋಕ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಇದು ಬಹು ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವೂ ಆಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಹೊಸ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ ಅವು ಐತಿಹಾಸಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೂ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಶಾಲಿಭದ್ರ, ಸಮಂತಭದ್ರ, ಸಿಂಹನಂದಿ, ಸಿದ್ಧಸೇನ, ಅಭಯಕುಮಾರ, ಶ್ರೇಣಿಕ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳನ್ನ ಸಮಾವೇಶಗೊಳಿಸಿ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಜೈನ ವಾತಾವರಣವನ್ನು ನಿರ್ಮಾಣ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇವನು ಶ್ರೀದತ್ತನ ಹೆಸರನ್ನ ಒಂದು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಆ ಹೆಸರನ್ನ ಮೇಲಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮವನ್ನ ಗಮನಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅವನು ಪ್ರಾಚೀನ ಕಾಲದ ಮಹಾನ್ ಸುವಿಖ್ಯಾತ ವೈಯಾಕರಣಿಯಾಗಿರಬೇಕೆಂದು ಪ್ರತೀತಿಯು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ಯಾನಂದಿಯು ತನ್ನ ತತ್ವಾರ್ಥ – ಶ್ಲೋಕವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀದತ್ತ ಕೃತ ಜಲ್ಪ – ನಿರ್ಣಯವನ್ನ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಜಲ್ಪದ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಜಿನಸೇನನ ಆದಿಪುರಾಣದಲ್ಲಿರುವ ಅವನನ್ನ 'ತಪಃ ಶ್ರೀ ದೀಪ್ತ ಮೂರ್ತಿ ' ಮತ್ತು ವಾದೀಭ ಕಂಠೀರವ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ನಮಸ್ಕರಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಜೈನೇಂದ್ರ ವ್ಯಾಕರಣವು ಪರಿಷ್ಕೃತ ರೂಪವು ಗುಣನಂದಿಯು ರಚಿಸಿದ ಶಬ್ದಾರ್ಣವದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ೩೭೦೦ ಸೂತ್ರಗಳಿವೆ. ಮೂಲಕ್ಕಿಂತ ೭೦೦ ಸೂತ್ರಗಳು ಹೆಚ್ಚಿಗೆ ಇವೆ. ಜೈನೇಂದ್ರ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಕೊರತೆಗಳನ್ನ ಅಭಯನಂದಿಯು ತನ್ನ ಮಹಾವೃತ್ತಿಯ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ತುಂಬಿದನು. ಗುಣನಂದಿಯು ತನ್ನ ಸಂಸ್ಕರಣದಲ್ಲಿ ಆ ಎಲ್ಲವುಗಳಿಗೂ ಸೂತ್ರಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ, ಜೈನೇಂದ್ರ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಕಾಲದವರೆಗೂ ತನ್ನಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾನು ಪೂರ್ಣಗೊಳ್ಳುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಅವನು ಇದರಲ್ಲಿ ಏಕಶೇಷ ಪ್ರಕರಣವನ್ನ ಜೋಡಿಸಿದನು. ಇದು ಇಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರಿಕಾ ಟೀಕೆಯ ಕರ್ತೃವು ಮೂಲ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ 'ಅನೇಕ ಶೇಷ ವ್ಯಾಕರಣ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಗುಣನಂದಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಅನೇಕ ಮುನಿಗಳು ಆಗಿ ಹೋಗಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರವಣ ಬೆಳಗೊಳದ ಅನೇಕ ಶಿಲಾಲೇಖಗಳ ಪ್ರಕಾರ, ಬಲಾಕಪಿಚ್ಛನ ಶಿಷ್ಯನೂ ಗೃಧ್ರಪಿಚ್ಛನ ಪ್ರಶಿಷ್ಯನೂ ಆದ ಗುಣನಂದಿಯೇ ಶಬ್ದಾರ್ಣವದ ಕರ್ತೃವೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಈತನು ತರ್ಕ, ವ್ಯಾಕರಣ ಮತ್ತು ಸಾಹಿತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾನ್ ವಿದ್ವಾಂಸನಾಗಿದ್ದನು.

ವಾದಿರಾಜಸೂರಿಯು ತನ್ನ ಪಾರ್ಶ್ವ ಚರಿತದಲ್ಲಿ ಇವನನ್ನು ಸ್ಮರಿಸಿದ್ದಾನೆ ಆದಿಪಂಪನ ಗುರುವಾದ ದೇವೇಂದ್ರ ಕೀರ್ತಿಯು ಇವನ ಶಿಷ್ಯನಾಗಿದ್ದನು. ಇವನ ಕಾಲವು ಕರ್ನಾಟಕ – ಕವಿ– ಚರಿತೆಗೆ ಅನುಸರಿಸಿ ವಿ.ಸಂ. ೯೫೭ ಎಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಶಬ್ದಾರ್ಣವದ ಎರಡು ಟೀಕೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೋಮದೇವಮುನಿ ಕೃತ ಶಬ್ದಾರ್ಣವ – ಚಂದ್ರಿಕಾ ಎಂಬುದಾಗಿದೆ. ಅದನ್ನು ಶಕ ಸಂ. ೧೧೨೭ ರಲ್ಲಿ ಶಿಲಾಹಾರ ವಂಶದ ರಾಜನಾದ ಎರಡನೆಯ ಭೋಜ ದೇವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುರಿಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಗ್ರಾಮದ ಜಿನಮಂದಿರದಲ್ಲಿ ಬರೆಯಲಾಯಿತು. ಲೇಖಕನ ಹೇಳಿಕೆಗನುಸರಿಸಿ ಅವನು ಇದನ್ನು ಮೇಘಚಂದ್ರನ ಶಿಷ್ಯ ನಾಗಚಂದ್ರ (ಭುಜಂಗಸುಧಾಕರ) ಮತ್ತು ಅವನ ಶಿಷ್ಯ ಹರಿಚಂದ್ರರಿಗಾಗಿ ರಚಿಸಿದ್ದನು.

ಇನ್ನೊಂದು ಟೀಕೆಯು ಶಬ್ದಾರ್ಣವ – ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಎಂಬುದಾಗಿದೆ. ಇದು ಕಣ್ಣ ತಪ್ಪಿ ಜೈನೇಂದ್ರ ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವು ತನ್ನ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ತಾನು ಶ್ರುತಕೀರ್ತಿದೇವನ ಶಿಷ್ಯನೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಬಹುತರ ಈ ಶ್ರುತಕೀರ್ತಿಯು ಶ್ರವಣಬೆಳ್ಗೊಳದ ೧೦೮ ನೆಯ ಶಿಲಾಲೇಖದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾದವನೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಇವನ ಕಾಲವು ವಿ.ಸಂ. ೧೧೮೦ ಎಂದು ಮನ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಬಹುತರ ಇವನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಚಾರುಕೀರ್ತಿ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯನೇ ಶಬ್ದಾರ್ಣವ – ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಉಪಯುಕ್ತ ಪಂಚವಸ್ತು ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃವಾದ ಶ್ರುತಕೀರ್ತಿಯೂ ಇದರ ಕರ್ತೃವಿನ ಗುರುವಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪಂ. ನಾಥುರಾಮ ಜಿ ಪ್ರೇಮಿಯು ಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃವು ತನ್ನ ಗುರುವನ್ನು ಕಮಿತಿಯೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾನೆ; ವ್ಯಾಕರಣಜ್ಞನೆಂದಲ್ಲವೆಂಬ ಆಪತ್ತಿಯೊಂದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾನೆ ಆದರೆ ಇದು ಅಂಥ ದೊಡ್ಡ ಆಪತ್ತಿಯೇನೂ ಅಲ್ಲ.

ದೇವನಂದಿಯ ತರುವಾಯ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಸಂಸ್ಕೃತದ ಮಹಾನ್ ಜೈನ ವೈಯಾಕರಣನಾದ ಶಾಕಟಾಯನನು ಆಗಿಹೋದನು. ಅವನು ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದ ರಚನೆಯನ್ನು ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟ ರಾಜನಾದ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದನು. ಇದರ ರಚನಾ ಕಾಲವು ಶಕ ಸಂ ೭೩೬ ಮತ್ತು ೭೮೯ ರ ನಡುವೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಬ್ಬ ಟೀಕಾಕಾರ ಹಾಗೂ ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ ಚರಿತೆಯ ಕರ್ತೃವಾದ ವಾದಿಚಂದ್ರನು ಈ ವ್ಯಾಕರಣದ ಕರ್ತೃವಿ ಪಾಲ್ಯಕೀರ್ತಿ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಇತ್ತೆಂದು ಸೂಚಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಇದರಿಂದ ಪಾಣಿನಿಯು ಸ್ಮರಿಸುವ ಪ್ರಾಚೀನ ವೈಯಾಕರಣರು ಶಾಕಟಾಯನನೆಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯು ಈತನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಉಂಟಾಗಿ ಕೊಂಡಿದ್ದು ಹೀಗೆ ಇನ್ನೊಂದು ಹೆಸರನ್ನ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ ಉದ್ದೇಶಪೂ ಆಗಿರಬೇಕು. ಈ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವ ಪೂಜ್ಯ ಜೈನೇಂದ್ರ ವ್ಯಾಕರಣದಲ್ಲಿ ಕಂಡು ಬರುತ್ತಿದ್ದ ಎಲ್ಲ ಕೊರತೆಗಳನ್ನ ತುಂಬಿದ್ದಾನೆ. ಅನೇಕ ಸಂಗತಿಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಮೌಲಿಕತ್ವ ಆಗಿವೆ. ಉದಾಹರಣಾರ್ಥ, ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಇದರ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಸೂತ್ರತ್ವ ಪಾಣಿನೀಯ – ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಋಲುಲೃಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಋಕ್ ಪಾಠವಿದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಋ ಮತ್ತು ಲು ಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೇದವನ್ನ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹರು ಪಟ್ ಮತ್ತು ಲಣ್ ಗಳು ಕೂಡ, ಪಟ್ ಗಳನ್ನ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಮಾಡಿ ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸೂತ್ರವನ್ನ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಾಂತ್ಯ ಸೂತ್ರ ಶ, ಷ, ಸ, ರ್ ಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ ಜಿಹ್ವಾಮೂಲೀಯ ಮತ್ತು ಉಪಧ್ಮಾನೀಯವನ್ನೂ ಸಮಾವೇಶ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇತ್ಯಾದಿ. ಜೈನೇಂದ್ರ ಸೂತ್ರ ಮತ್ತು ಮಹಾವೃತ್ತಿಯನ್ನ 'ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ' ಸೂತ್ರವನ್ನ ಪಾಣಿನೀಯದಂತೆಯೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಮುಂದರಿಸಿದೆ. ಆದರೆ ಜೈನೇಂದ್ರ ಪರಂಪರೆಯ ಶಬ್ದಾರ್ಣವಚಂದ್ರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಾಕಟಾಯನ 'ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ' ಸೂತ್ರವನ್ನ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಜೈನೇಂದ್ರದ ಟೀಕಾ ಸಾಹಿತ್ಯತ್ವ ಶಾಕಟಾಯನನ ಕೃತಿಯಿಂದ ಬಹಳಷ್ಟು ಉಪಕೃತವಾದದ್ದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ ಇದು ಹೆಚ್ಚು ಪೂರ್ಣ ವ್ಯಾಕರಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅವನು ಜೈನೇಂದ್ರದ ಪರಂಪರೆಯನ್ನ ಅಕ್ಷರವಾಗಿ ಕಾಯುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇದನ್ನ ಆದರ ಆಧಾರದಿಂದ ತನ್ನ ಕಾಲದವರೆಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣಗೊಳಿಸುವ ಆವಶ್ಯಕತೆಯನ್ನ ಅರಿತಿದ್ದನು.

ಶಾಕಟಾಯನನು ಸ್ವತಃ ತನ್ನ ಸೂತ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅವನು ತನ್ನ ಸಮಕಾಲೀನ ರಾಜನಾದ ಅಮೋಘವರ್ಷನ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಅಮೋಘವೃತ್ತಿ ಎಂದು ಹೆಸರನ್ನ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವೃತ್ತಿಯು ಶ್ಲೋಕ ಪ್ರಮಾಣವು ೧೮೦೦೦ ಎಂದು ಮಾನ್ಯಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ರೂಪವು ೬೦೦೦ ಶ್ಲೋಕ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಯಕ್ಷವರ್ಮನ ಕೃತ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಲಘುವೃತ್ತಿಯಾಗಿದೆ. ಇದರ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವ ಇಂದ್ರ, ಚಂದ್ರಾದಿ ಶಾಬ್ದಿಕರು ಯಾವ ಶಬ್ದದ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆಯೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಇದರಲ್ಲಿ ಇವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ; ಇಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದುದು ಎಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಗಣಪಾಠ, ಧಾತುಪಾಠ, ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನ, ಉಣಾದಿ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಕರಣಗಳಿವೆ. ಈ ವಿಶೇಷ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಬಹುಶಃ ಅವನು ಅನೇಕಶೇಷ ಜೈನೇಂದ್ರ ವ್ಯಾಕರಣವನ್ನೂ ಅಪೂರ್ಣವೆಂದೂ ಸೂಚಿಸಿದ್ದಾನೆ.

ಯಕ್ಷವರ್ಮನು ತನ್ನ ಈ ವೃತ್ತಿಯ ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಬಾಲಕರು ಮತ್ತು ಅಬಲೆಯರು ಸಹ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಒಂದು ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ವಾಙ್ಮಯ ವೇತ್ತರಾಗುವರೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಚಿಂತಾಮಣಿ ವೃತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಅಜಿತಸೇನ ಕೃತ ಮಣಿಪ್ರಕಾಶಿಕಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಟೀಕೆಯಿದೆ. ಮೂಲ ಸೂತ್ರಗಳ ಮೇಲೆ ಲಘುಕೌಮುದಿಯಂತೆ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಟೀಕೆಯು ದಯಾಪಾಲ ಮುನಿ ಕೃತ ರೂಪಸಿದ್ಧಿ ಎಂಬುದಿದೆ. ಇದರ ಕರ್ತೃವಿನ ಗುರುವಾದ ಮತಿಸಾಗರನು ಪಾರ್ಶ್ವನಾಥ – ಚರಿತದ ಕರ್ತೃವಾದ ವಾದಿರಾಜಸೂರಿಯ ಸಮಕಾಲೀನನಾದುದರಿಂದ ೧೧ ನೆಯ ಶತಮಾನದವನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಿದ್ಧಾಂತ ಕೌಮುದಿಯ ಮಾದರಿಯ ಒಂದು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ – ಸಂಗ್ರಹ ಎಂಬುದು ಅಭಯಚಂದ್ರ ಕೃತ ಪ್ರಕಟವಾಗಿದೆ. (ಮುಂಬೈ ೧೯೦೭). ಇನ್ನೊಂದು ಟೀಕೆಯು ವಾದಿ ಪರ್ವತವಜ್ರ ಭಾವಸೇನ ತ್ರೈವಿದ್ಯ ದೇವ ಕೃತ ಶಾಕಟಾಯನ ಟೀಕೆ ಎಂಬುದಾಗಿದೆ. ಇದರ ಕರ್ತೃವು ಕಾತಂತ್ರದ ರೂಪಮಾಲಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಟೀಕೆಯನ್ನು ಬರೆದವನೇ ಆಗಿರಬೇಕು. ಇವನದೇ ಆದ ವಿಶ್ವತತ್ವ ಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಗ್ರಂಥವೂ ಇದೆ. ಅಮೋಘ ವೃತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ಪ್ರಭಾಚಂದ್ರ ಕೃತ ನ್ಯಾಸವೂ ಇದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಇದರ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಲಭಿಸಿದೆ. ಮಾಧವೀಯ ಧಾತುವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇದರ ಹಾಗೂ ಸಮಂತಭದ್ರ ಕೃತ ಚಿಂತಾಮಣಿ – ವಿಷಮಪದ – ಟೀಕಾ ಇವುಗಳ ಅವತರಣಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವೆ ಇನ್ನೊಂದು ಮಂಗರಸ ಕೃತ ಪ್ರತಿಪದ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಟೀಕೆಯು ಉಲ್ಲೇಖವೂ ಬರುತ್ತದೆ

ಇನ್ನೊಂದು ಮೂರನೆಯ ವ್ಯಾಕರಣ ಪರಂಪರೆಯೆಂದರೆ ಸರ್ವವರ್ಮ ಕೃತ ಕಾತಂತ್ರ ವ್ಯಾಕರಣ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ ಇದರ ರಚನಾ ಕಾಲವು ನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಮತ್ತು ಶಾಕಟಾಯನನಿಗಿಂತ ಮುಂಚಿನದೂ ಆಗಿರಬೇಕು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಇದರ ಮೇಲಿನ ಟೀಕೆಗಳ ಪರಂಪರೆಯು ದುರ್ಗಸಿಂಹನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುತ್ತದೆ ಅವನು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿಶ. ೮೦೦ ರಲ್ಲಿ ಆಗಿರಬೇಕೆಂದು ಅನುಮಾನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಕಚ್ಚಾಯನ ಪಾಲಿ ವ್ಯಾಕರಣವು ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕಾತಂತ್ರದ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಇದರ ರಚನೆಯಲ್ಲಿ ವಿವಿಧ ವಿಶೇಷತೆಗಳು ಇವೆ. ಪರಿಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದು ಪಾಣಿನಿಗಿಂತ ಬಹಳಷ್ಟು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಸೂತ್ರ ಸಂಖ್ಯೆಯು ೧೪೦೦ ಕ್ಕಿಂತ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚಿಗಿದೆ. ದುರ್ಗಸಿಂಹನ ವೃತ್ತಿಯ ಮೇಲೆ ತ್ರಿಲೋಚನದಾಸ ಕೃತ ವೃತ್ತಿ – ವಿವರಣ – ಪಂಜಿಕಾ ಮತ್ತು ಅದರ ಮೇಲೆ ಜಿನೇಶ್ವರನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಜಿನಪ್ರಬೋಧನು ರಚಿಸಿದ 'ವೃತ್ತಿ – ವಿವರಣ – ಪಂಜಿಕಾ – ದುರ್ಗಪದ ಪ್ರಬೋಧ'ವು (ವಿಸಂ. ೧೩೨೮ ಕ್ಕೆ ತುಸು ಮೊದಲು) ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ ಉಳಿದ ಉಪಲಬ್ಧ ಟೀಕೆಗಳು

ಹುಡು ಇಡು ಕನತು ತ್ರನಾದ ಮಹಾದೇವಕೃತ ಶಬ್ದಸಿದ್ಧಿ ವೃತ್ತಿ (ವಿಸಂ. ೧೩೪೦ ಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದ್ದು), ಮಹೇಂದ್ರ ಪ್ರಭುವಿನ ಶಿಷ್ಯನಾದ ಪೇರುತುಂಗಸೂರಿಕೃತ ಬಾಲಬೋಧ (ವಿಸಂ. ೧೪೪೪), ವರ್ಧಮಾನ ಕೃತಿ ವಿಸ್ತಾರ (ವಿಸಂ. ೧೪೫೮ ರ ಪೂರ್ವದ್ದು), ಬಾವಸೇನ ತ್ರೈವಿದ್ಯಕೃತ ರೂಪಮಾಲಾ – ವೃತ್ತಿ, ಗಾಲ್ಹಣಕೃತ ಚತುಷ್ಕವೃತ್ತಿ, ಮೋಕ್ಷೇಶ್ವರಕೃತ ಆಖ್ಯಾನ – ವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ಪೃಥ್ವೀಚಂದ್ರಸೂರಿಯು ರಚಿಸಿದ ವೃತ್ತಿ ಇವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳು ಇವೆ. ಒಂದು ಕಾಲಾಪಕ – ವಿಶೇಷ – ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಮೂಲ ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು ಕಾಲಾಪಕ ಎಂದೂ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಪದ್ಯಾತ್ಮಕ ಟೀಕೆಯು ಕೌಮಾರ – ಸಮುಚ್ಚಯ ಎಂಬುದು ೩೦೦೦ ಶ್ಲೋಕ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಕಾತಂತ್ರ – ಸಂಭ್ರಮ ಮತ್ತು ವಿದ್ಯಾನಂದಸೂರಿ ಕೃತ ಕಾತಂತ್ರೋತ್ತರ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಟೀಕೆಗಳೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನೂ ಇದ್ದುವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವಿನ ಹೆಸರುಗಳಿಲ್ಲ. ಈ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೊಂದು ಕರ್ತೃಗಳು ಜೈನ ವಿದ್ವಾಂಸರಿದ್ದುದೂ ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಕೃತಿಗಳಿಂದ ಈ ವ್ಯಾಕರಣವು ಪ್ರಚಾರವು ಬಹಳ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಇತ್ತೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಕಾರಣವೂ ಇದೆ. ಜೈನೇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಶಾಕಟಾಯನಗಳಿಗಿಂತ ಇದು ಬಹಳ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಮಹಾನ್ ಜೈನ ವೈಯಾಕರಣನು ಹೇಮಚಂದ್ರನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇವನ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವು ತನ್ನ ಸರ್ವಾಂಗ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆ ಮತ್ತು ನಾನಾ ವಿಶೇಷತೆಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದ್ವಿತೀಯ ಎನಿಸಿದೆ. ಇದರ ರಚನೆಯನ್ನು ಅವನು ಗುಜರಾತಿನ ಚಾಲುಕ್ಯವಂಶದ ರಾಜನಾದ ಸಿದ್ಧರಾಜ ಜಯಸಿಂಹನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದನು. ಇದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಲಿಕ್ಕೆಂದು ಅವನು ಇದಕ್ಕೆ ಸಿದ್ಧ –ಹೈಮ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನ ಎಂದು ಹೆಸರನ್ನು ಇಟ್ಟನು. ಸಿದ್ಧರಾಜನ ರಾಜ್ಯಕಾಲವು ವಿಸಂ. ೧೧೫೧ ರಿಂದ ೧೧೯೯ ರ ವರೆಗೆ ಇದ್ದುದು ಕಂಡು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಈ ಗ್ರಂಥರಚನೆಯ ಕಾಲವಾಗಿರಬೇಕು. ಹೈಮ ಶಬ್ದಾನುಶಾಸನವು ಪಾಣಿನಿಯ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಗೆ ಸಮನಾಗಿ ನಾಲ್ಕು ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಎಂಟು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿದೆ. ಎಂಟನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಪ್ರಾಕೃತ– ವ್ಯಾಕರಣವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಪರಿಚಯವನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದೆ. ಮೊದಲಿನ ಏಳು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಸ್ಕೃತ ವ್ಯಾಕರಣಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ೩೫೬೬ ಸೂತ್ರಗಳಿವೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಂಜ್ಞಾ, ಸಂಧಿ, ಕಾರಕ, ಸಮಾಸ, ಅಖ್ಯಾತ, ಕೃದಂತ ಮತ್ತು ತದ್ಧಿತಗಳನ್ನು ಪ್ರರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಗಣಪಾಠ, ಧಾತುಪಾಠ, ಉಣಾದಿ, ಮತ್ತು ಲಿಂಗಾನುಶಾಸನವನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಈ ವ್ಯಾಕರಣವು ಪಂಚಾಂಗಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ.

ಸ ೂತ್ರ ರ ಚನೆಯು ಲ್ಲಿ ಶಾಕ ಟಾಯ ನನ ಅನು ಕರ ಣವು ವಿಶೇ ಷ ವಾಗಿದ್ದು ದ ಕಂಡು ಬರು ತ್ತದೆ. ಇದ ರ ಮೇ ಲೆ ಅದ ಕ್ಕೂ ಪೂರ್ವ ಕಾಲ ದ ಹಾ ಂ ತರ ಎಲ್ಲ ಜೈ ನ ಮತ್ತು ಅಜೈ ನ ವ್ಯಾ ಕರ ಣಗಳಲ್ಲಿ ಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಭಾವವು ಆದ ದ್ದುಂಟು ಇದ ರ ಮೇ ಲೆ ಕ ರ್ತೃವು ಸ್ವ ತಃ ಆರು ಸಾ ವಿರ ಶ್ಲೋಕ ಪ್ರ ಮಾಣದ ಲಘು ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆ ದಿದ್ದಾ ನೆ. ಇದು ಪ್ರಾ ರಂಭಿ ಕ ಅಭ್ಯಾಸಿಗ ಳಿಗೆ ಹಾ ಂ ಉಪ ಯು ಕ್ತ ವಾಗಿದೆ.